

**СТАВЛЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПАРТІЙНОЇ ВЛАДИ СРСР ТА УРСР
ДО «ОСТАРБАЙТЕРІВ»-РЕПАТРІАНТІВ**

Під час німецько-фашистської окупації з Поділля на каторжні роботи в Третій рейх насильно було вивезено близько 200 тис. подолян. Їх репатріація, як і повернення з нацистської каторги на Батьківщину усіх колишніх в'язнів та військовополонених, виявилось тривалим, досить непростим процесом, що вимагав значних затрат коштів, сил, волі. І якої б сторони репатріації не торкнулися, скрізь проступає визначальна роль у цьому процесі партійно-державного керівництва країни, союзних республік, в тому числі Української РСР. Від їх рішень, позицій, наполегливості, дії, залежало дуже багато, якщо не все.

Оскільки усі найважливіші рішення приймалися на всесоюзному рівні, головною була роль союзного керівництва, в тому числі в долі «остарбайтерів» та інших репатріантів. Керівництво республіки, приймаючи директивні документи, як правило, дублювало постанови, накази, рішення, прийняті в Москві. У більшості випадків вони були спрямовані на виконання союзних розпоряджень, конкретизували та доповнювали їх. Суто власні постанови та рішення республіканського керівництва теж не йшли врозріз із союзним стратегічним курсом, оскільки в СРСР взагалі все підпорядковувалося Центру.

Саме в постановах, указах, рішеннях, інших директивних документах найповніше розкривається ставлення вищого партійно-державного керівництва СРСР і УРСР, а отже, держави, до репатріантів. Воно було досить неоднозначним, нерідко суперечливим. З одного боку, яскраво простежується наполеглива боротьба Радянської держдвп за повернення кожного з них на Батьківщину, намагання створити їм більш-менш сприятливі умови для життя, побуту, працевлаштування, з іншого - надмірна підозрілість до них як до вірогідних ворогів народу, посягання на їх громадянські права і свободи.

Що стосується першого аспекту проблеми (позитивного ставлення до репатріантів), то він підкріплений досить значною документальною базою. Насамперед, це документи, які створювали міжнародний імідж Радянської держави як такої, котра не залишалася байдужою до долі своїх громадян, куди б їх не заніс вихор війни, всіляко сприяла їх поверненню з далекого зарубіжжя до рідного краю. Це, зокрема, документи Кримської конференції глав держав антигітлерівської коаліції (лютий, 1945 р.):¹ «Угода стосовно військовополонених і цивільних осіб, звільнених військами, що перебувають під радянським командуванням, і військами, що перебувають під британським командуванням», «Угода стосовно військовополонених і цивільних осіб, звільнених військами, що перебувають під радянським командуванням, і військами, що перебувають під командуванням Сполучених Штатів Америки», «Угода між урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік та урядом Об'єднаного Королівства Великобританії і Північної Ірландії стосовно звільнених радянських громадян в Об'єднаному Королівстві»; аналогічні «кримським» документам «Угода між СРСР і Бельгією про репатріацію їх громадян, «переміщених» внаслідок війни» (13 березня 1945 р.), «Угода про утримання та репатріацію радянських і французьких громадян, що перебувають відповідно під контролем французьких та радянських властей» (26 червня 1945 р.).

Серед документів, якими забезпечувалися права репатріантів як громадян СРСР, - постанова Державного Комітет' Оборони СРСР «Про організацію прийому радянських громадян, що повертаються на Батьківщину, насильно забраних німцями, а також, що з різних причин опинилися за прикордонною смугою між СРСР і Польщею» (24 серпня 1944 р.), Укази Президії Верховної Ради СРСР «Про амністію у зв'язку з перемогою над гітлерівською Німеччиною» (7 липня 1945 р.), «Про амністію радянських громадян, котрі співробітничали з окупантами в період Великої Вітчизняної війни 1941 - 1945 рр.» (17 вересня 1955 р.), постанови РНК СРСР «Про організацію прийому і влаштування радянських громадян, що репатріюються, звільнених Червоною Армією і військами союзних держав» (6

січня 1945 р.), «Про постачання продовольством радянських громадян, які репатріюються в Радянський Союз» (10 вересня 1945 р.) та ін. Всього протягом 1944 - 1948 рр. урядом СРСР було прийнято 67 постанов, що стосувалися долі репатріантів, із них 14 - про пільги та матеріальне забезпечення.

До найголовніших урядових директив із питань трудового та побутового облаштування репатріантів, їх громадянських та соціальних прав належать постанови «Про встановлення грошової допомоги репатрійованим радянським громадянам, які її найбільше потребують» (22 лютого 1945 р.), «Про дозвіл на в'їзд на територію Української і Білоруської РСР в спрощеному порядку всім громадянам української національності і білорусам, які визнали себе громадянами СРСР» (14 червня 1946 р.), «Про порядок призначення і виплати державної допомоги багатодітним і самотнім матерям, репатрійованим в СРСР» (19 вересня 1946 р.). Поряд з іншими урядовими постановами та рішеннями вони створювали правове поле, яке регламентувало порядок життя репатріантів у післявоєнному радянському суспільстві, визначало їх права, забезпечувало підґрунтя для соціального оптимізму.

23 жовтня 1946 р. через друкований орган вищої державної влади СРСР газету «Известия» репатріантам було офіційно повідомлено, що згідно рішення радянського уряду, особи, які повернулися на Батьківщину, здобувають всі права радянських громадян і користуються ними.²

Так, на репатріантів, котрі приступили до трудової діяльності у промислово-виробничій сфері, повністю поширювалося діюче законодавство про працю, а також всі права і пільги, якими користувалися робітники і службовці відповідних підприємств. Це ж стосувалось і репатріантів, які працювали в сільському господарстві. Уряд СРСР зобов'язав директорів підприємств та керівників міністерств надавати репатріантам роботу за спеціальністю і при необхідності переводити їх за згодою на інші підприємства, де використовувати за фахом. Репатріантам, які працювали на підприємствах міністерств вугільної та лісової промисловості, а також чорної металургії, було дозволено видавати грошовий кредит на індивідуальне житлове будівництво у розмірі 15 тис. крб. з погашенням протягом 15 років і, крім того, кредит до 5 тис. крб. на господарські потреби з погашенням його протягом 5 років. Репатріанти, котрі працювали не за місцем мешкання сімей, мали право перевезти їх до себе за рахунок коштів підприємства.

Всім робітникам і службовцям час перебування на окупованій території і в полоні у безперервний стаж роботи не зараховувався, однак загальний трудовий стаж не переривався. Репатріанти-інваліди, в тому числі й ті, які отримали інвалідність на роботі на військових підприємствах гітлерівської Німеччини, мали право на пенсійне забезпечення. Репатрійовані багатодітні матері з моменту- повернення в СРСР отримували право на допомогу і пільги за багатодітність на загальних засадах. "

Репатріанти згідно з Конституцією СРСР мали право на безкоштовне медичне обслуговування, освіту, свободу совісті.

Це правове поле поглиблювали рішення республіканської та місцевої влади (постанова РНК УРСР від 2 березня 1945 р. «Про розподіл коштів між виконкомом облрад депутатів трудящих УРСР на витрати по прийому і влаштуванню репатрійованих радянських громадян»,⁴ постанова Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 13 серпня 1946р. «Про репатріацію з Франції в Українську РСР громадян української національності»,⁵ постанова Ради Міністрів УРСР від 2 липня 1947 р. «Про пільги і матеріальну допомогу радянським громадянам, які переселяються в Українську РСР із Франції, Болгарії і Румунії»,⁶ постанова Кам'янець-Подільського облвиконкому та бюро обкому КП(б)У від 10 липня 1945 р. «Про зустріч і відправлення на батьківщину репатрійованих радянських громадян»,⁷ рішення Вінницького облвиконкому від 21 липня 1947 р. «Про пільги і матеріальну допомогу радянським громадянам, які переселяються у Вінницьку область із Франції, Болгарії і Румунії»⁸ та ін.

Особливо важливе значення для утвердження проголошених державою громадянських прав і свобод тих, хто повернувся з німецької каторги на рідну батьківщину,

мала постанова Президії Верховної Ради СРСР від 1 грудня 1945 р. «Про внесення в списки виборців репатрійованих громадян СРСР», а також участь репатріантів у виборах до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради Української РСР, місцевих рад депутатів трудящих.

Як повідомляють архівні джерела, на Поділлі післявоєнні виборчі кампанії пройшли досить успішно. В цьому значна заслуга й людей, котрі в період гітлерівської окупації зазнали нацистської каторги. Зокрема, у звіті відділу у справах репатріації при Вінницькому облвиконкомі за 1 березня 1947 р. зазначається, що в багатьох районах відмічено активну участь репатрійованих радянських громадян у підготовці та проведенні виборів до Верховної Ради Української РСР, що відбулися 9 лютого 1947 р.: «...Так, наприклад, у Чернівецькому районі проживають 32 репатріанти, всі вони взяли участь у голосуванні. За повідомленням дільничних виборчих комісій, в селах Букатинка, Саїнка, Воловодіївці репатрійовані громадяни з'явилися на виборчі дільниці до 6-ї години ранку... У Літинському районі в підготовці до виборів... працювали на дільницях 18 репатрійованих, із них 4 чол. члени виконкомів сільрад. 1 член правління колгоспу. В Самгородоцькому районі агітаторами працювати 29 чол. репатріантів».⁹

Особливу активність репатріанти проявили в Гайсинському районі, де «...в період виборів до Верховної Ради УРСР членами виборчих комісій було вибрано 6 репатріантів і 108 працювали агітаторами на дільницях...»¹⁰

21 грудня 1947 р. відбулися вибори до місцевих рад депутатів трудящих. Підготовка до них відзначена ще більшою активністю подолян. Зокрема на Вінниччині «понад 65 тисяч агітаторів роз'яснювали трудящим виборчий закон і Сталінську Конституцію. Створено 1600 агітпунктів. У виборчих комісіях працювало 13000 чол.»¹¹ До цієї важливої роботи залучались й репатріанти. У Джулинському районі, наприклад, з їх числа працювали агітаторами 52 чол., Мурованокуриловецькому - 36, Тростянецькому - 16, Турбівському - 28, Хмільницькому - 185 чол.¹² І майже сто відсотків репатріантів, занесених у списки виборців, у день виборів з'явилися на виборчі дільниці, щоб віддати свій громадянський голос.

Однак у перші післявоєнні роки репатріанти мали право лише обирати. А от з обранням репатріантів депутатами рад справа виявилась складнішою - з відома державно-партійної влади, яка заздалегідь планувала якісний склад представницьких органів різних рівнів, їх імена взагалі не пропонувалися для внесення у виборчі бюлетені, або ж вносились у досить обмеженій кількості. Так, жоден подолянин-репатріант у післявоєнний час не став депутатом Верховної Ради СРСР та Верховної Ради Української РСР (хоч на початок 1950 р. до неї все ж було обрано 2-х репатріантів; не з Поділля). Репатріанти обирались хіба що до сільських рад. Та й то одиниці.

Вони також мали право брати участь (причому, якнайширшу - цьому держава всебічно сприяла) у передвиборчому соціалістичному змаганні.

Організовувалось воно з центру. За основу бралось певне патріотичне починання, котре «підхоплювали маси», проявляючи при цьому «високий трудовий героїзм», намагаючись втілити намічене в життя якраз до визначеної дати. Так, ідеологічно-патріотичною мотивацією змагання у період підготовки до виборів у місцеві ради депутатів трудящих (21 грудня 1947 р.) був почин ленінградців завершити чергову «сталінську п'ятирічку» за чотири роки. Репатріанти-подоляни активно відгукнулися на цю патріотичну ініціативу.¹³

Враховуючи позитивну налаштованість репатріантів до праці, союзне та республіканське партійно-державне керівництво всебічно заохочувало репатріантів до масового соціалістичного змагання не лише під час передвиборних кампаній, а й при проведенні найважливіших народногосподарських заходів.

Оскільки переважна кількість колишніх «остарбайтерів» була зайнята в сільськогосподарському виробництві, то для держави досить важливо було, щоб полум'я трудового суперництва розпалювалося в першу чергу тут та спрямовувалось на успішне проведення весняної сівби, жнив, осіннього комплексу польових робіт, ефективний розвиток

Серія: історія

тваринництва, якісний ремонт сільськогосподарської техніки і реманенту тощо. Це підтверджує, зокрема, інструктивний лист завідуючого відділом у справах репатріації при Раді Міністрів УРСР М. Зозуленка, надісланий 28 березня 1947 р. в обласні відділи у справах репатріації. «Надаючи виключної ваги реалізації постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У «Про заходи піднесення сільського господарства в післявоєнний період», і, зважаючи на те, що основна маса репатріантів працевлаштована в сільському господарстві, - відзначалося у ньому, - відділ у справах репатріації при Раді Міністрів УРСР звертає Вашу увагу на залучення до соціалістичного змагання репатрійованих громадян за високі виробничі показники у весняній посівній кампанії та в боротьбі за високий врожай у 1947 році...»¹⁴

Соціалістичне змагання, незважаючи на те, що в багатьох випадках мало чисто формальний характер, сприяло відродженню досить популярного до війни стахановського руху, що базувався на небачено високому ентузіазмі людей, підвищенні продуктивності праці, а, отже, сприяло збільшенню обсягів валового продукту, допомагаю швидше загоювати спричинені війною рани. Це відповідало внутрістратегічному курсу, здійснюваному вищим партійно-державним керівництвом СРСР. А тому держава підтримувала стахановський рух серед репатріантів, славила передовиків і, навіть, не скупилась на високі нагороди. Так, у 1948 р. Указами Президії Верховної Ради СРСР орденами та медалями Радянського Союзу було нагороджено велику групу репатріантів, у тому числі подолян. На Вінниччині найвищої відзнаки держави - ордена Леніна було удостоєно 3 чол., ордена Трудового Червоного Прапора - 5 чол., медалі «За трудову відзнаку» - 2 чол., медалі «За трудову доблесть» - 10 чол.¹⁵ На Кам'янець-Подільщині - орденом Леніна - 4 чол., Трудового Червоного Прапора - 25 чол., а подільські ланкові Зінаїда Павлівна Скопецька та Свгенія Василівна Бортняк стали Героями Соціалістичної Праці.¹⁶

Всього по Україні серед репатріантів на початок 1950 р. налічувалось 19 Героїв Соціалістичної Праці, 2 лауреати Сталінської премії.¹⁷

У той же час соціалістичне змагання було не чим іншим, як прихованою формою отримання державою додаткового продукту, фізичної експлуатації його учасників. Адже, щоб досягти рівня передовиків, очолити список ударників, учасникам змагання потрібно було не рахуватись ні з силами, ні з часом, до останку віддаватися роботі. І лише їй, в кінцевому рахунку задовольняючись суспільним визнанням, моральними стимулами та заохоченнями (удостоєнням урядових нагород, занесенням на Дошку пошани, нагородженням червоними прапорами, вимпелами, дипломами, грамотами, оголошенням подяк тощо), недоотримуючи через запроваджені державою тарифи оплати праці чималої частини зароблених коштів.

Так, фактично зовсім мізерний заробіток за повсякденну нелегку працю біля землі отримували колгоспники, в тому числі репатріанти, котрі були направлені в колективні господарства. У колгоспі «Жовтень» с. Велика Бушинка Немирівського району, наприклад, на один трудовдень видавали лише по 600 г зерна.¹⁸

Взагалі ж цей показник у подільських колгоспах коливався від кількох сотень грамів до кількох кілограмів і явно не відповідав фактичним трудовим затратам, що породжувало внутрішній протест колгоспників. Багато хто, «обпікшись» на ентузіазмі, втрачав інтерес до праці, яка від них вимагалася. Держава ж не знайшла іншого засобу боротьби з цим небажаним для неї явищем, ніж вдатися до суворого адміністрування. Невироблення мінімуму трудоднів розглядалось як важкий злочин, що тягнув за собою не менш важке покарання.

21 лютого 1948 р. Президією Верховної Ради СРСР було прийнято указ «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і які ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя». Термін висилки в райони Комі АРСР, Архангельської та Кіровської областей, Карело-Фінської РСР складав 8 років. На осіб, висланих за межі УРСР на підставі указу від 21.02.1948 р., поширювалася дія постанови РНК СРСР від 08.01.1945 р. «Про правове становище спецпереселенців».⁹

Виселенців арештовували і під вартою відправляли в малообжиті райони суворої Півночі та Сибіру, як відвертих ворогів народу.

Цілком закономірно, що крім патріотичних мотивацій у ставленні до праці та бажання заробити на шматок хліба, репатріанти своїм трудовим ентузіазмом переслідували ще одну важливу для себе мету - захиститися від можливих репресивних заходів держави. Однак, незважаючи на щире прагнення поповнити ряди стахановців, вони ще під час перебування в Німеччині були віднесені сталінським керівництвом до неблагополучно! категорії, за якою встановлювався нагляд. Він продовжувався навіть за умов, коли недавні «остарбайтери» сумлінно працювати на визначеній ділянці роботи, не проводили ніякої ворожої пропаганди, були законослухняними, нічим не виділялись серед решти членів суспільства. Нагляд здійснювали ряд державних структур, насамперед служби НКВС, а також у певній мірі партійні органи. Ось яка фраза, наприклад, зафіксована в протоколі рядових колгоспних партзборів с. Великої Бушинки Немирівського району: «Не можна вважати саме тих ворогами, котрі зараз добре працюють, а під час німецької окупації працювати на німців. Ну і хай працюють. Ми їх контролюємо, за ними спостерігаємо...»²⁰

Для зручності такого «контролю та спостереження», репатріантів адміністративно «прив'язували» до конкретної місцевості - вони мали право жити лише там, де мешкали до війни і де їх добре знали. А щоб контроль був надійним, на місцях не поспішали з видачею їм паспортів. «Паспортизацію репатріанти проходять на загальних підставах, - повідомляв в інформаційному звіті від 1 січня 1947 р. зав. відділом у справах репатріації при Кам'янець-Подільському облвиконкомі тов. Сивачек. - У нашій області паспортизація здійснюється лише в містах, репатріанти, які проживають у згаданих місцях, паспорти отримали. В селах паспортизація не проводиться».²¹

Отже, основна маса репатріантів залишалась без паспортів, без яких добровільний переїзд до іншого регіону УРСР чи СРСР був практично неможливим. Крім того, без паспорта репатріанти не могли почувати себе повноправними громадянами СРСР.

їх також не поспішали приймати до вищих навчальних закладів, висувати на відповідальні керівні посади, за винятком хіба що на посади керівників середньої ланки - бригадирів, ланкових, завідуючих фермами, сільськими клубами. Траплялися випадки, коли окремі репатріанти не могли влаштуватися за спеціальністю. Так, Теофіпольський райвідділ охорони здоров'я відмовився прийняти на роботу фельдшера Кравця, пред'являючи йому абсурдні звинувачення.²²

Взагалі серед інтелігенції станом на 1 січня 1947 р. у тодішній Кам'янець-Подільській області залишались непрацевлаштованими 78 учителів та 4 агрономи із числа тих, хто повернувся з нацистської каторги. ~

Значна кількість труднощів суб'єктивного характеру, з якими довелося зіткнутися репатріантам на місцях після повернення додому, породила потік справедливих скарг репатріантів у радянські та партійні органи, в т. ч. в союзні та республіканські. 4 серпня 1945 р. відбулося засідання Оргбюро ЦК ВКП(б), на якому заслухано доповідь Управління у справах репатріації та повідомлення Раднаркомів РРФСР, УРСР і БРСР про облаштування репатріантів і прийнято спеціальну постанову ЦК ВКП(б) № 225 «Про організацію політико-виховної роботи з репатрійованими радянськими громадянами».²⁴ У документі зазначалось, що окремі партійні, радянські керівники стали на шлях огульного недовір'я до репатрійованих радянських громадян і не ведуть рішучої боротьби з наявними фактами їх образ та переслідування. А тому «потрібно пам'ятати, що радянські громадяни, які повернулись, знову здобули всі права... і повинні залучатись до активної участі в трудовому та громадсько-політичному житті».²⁵

Постанова в певній мірі сприяла пом'якшенню упередженого ставлення до репатріантів. Місцеві партійно-державні органи стали більш лояльними, зосередили увагу на працевлаштуванні репатріантів, посиленні політико-пропагандистської роботи серед них. Але сама недовіра до них продовжувала залишатися, як і залишалося небажання тих же радянських та партійних органів на місцях по-справжньому повернутися обличчям до

проблем репатріантів, перестати бачити в них «недолюдей», прихованих чи відвертих противників соціалістичного ладу. Це непокоїло навіть окремих вищих партійно-державних працівників республіки. Так, Л. Каганович на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, що відбулося 13 травня 1947 р., обурювався: «Звідки така пихатість у комуністів, партійних працівників до людини, яка потрапила в біду? Хай вона хоч в чомусь заплямована - потрібно очистити, не можна дивитись на неї, як на приречену. Вона ж громадянин Радянського Союзу. Особливо це слід враховувати у ставленні до репатрійованих. Частина з них не переносить такого ставлення. Деякі наші товариші доводять це ставлення до крайнощів...»²⁶

Лише згодом у звітах, котрі направлялись обласними відділами у справах репатріації у вищі державні інстанції, почала з'являтися фраза: «Грубого і політично шкідливого ставлення з боку керівних товаришів до репатріантів немає, ставлення громадськості до репатріантів добре».⁷

Проте й за таких умов державно-партійними органами ретельно збиралися та узагальнювалися дані про антирадянські настрої серед репатріантів, про їх листування з родичами, які залишилися за кордоном. Підозра до них наростала із розгортанням в СРСР чергових кампаній чи то по боротьбі з іноземщиною, чи з космополітизмом, чи аналогічних інших. їм була закрита дорога у відділи віз і реєстрації для отримання закордонних паспортів. Аж до «хрущовської відлиги» (середини 50-х років) вони не могли вступити в партію (КПРС). Дозволялося вступати хіба що в комсомол. Мали місце деякі інші обмеження їх громадянських прав.

Репатріанти не були сповна відторгнуті радянським суспільством. У той же час перебували ніби на його узбіччі як неблагополучна категорія населення, як вірогідні вороги народу. Дійсність, з якою вони зіткнулися у повоєнний час, змусила їх замкнутися у собі, не висовуватися, приховувати своє гірке минуле, соромитись і боятись його впродовж десятків років.

Отже, ставлення до репатріантів вищого партійно-державного керівництва СРСР, яке уособлювало Радянську державу, та вищого партійно-державного керівництва УРСР, яке уособлювало Українську державу в складі СРСР, було неоднозначним, нерідко суперечливим, характеризувалось як позитивними, так і негативними якостями. Найповніше воно проявилось у прийнятих ними директивних документах, а також у реалізації внутрішньої політики стосовно цієї категорії людей. Визначальною була роль союзного керівництва, в руках якого зосереджувалася реальна влада в країні і чий рішення були обов'язковими для виконання всіма союзними суб'єктами.

Нормативна база, прийнята вищим партійно-державним керівництвом СРСР стосовно репатріантів, умовно поділялася на чотири основних блоки: документи, що створювали міжнародний імідж Радянської держави як такої, котра твердо і послідовно боролася за повернення на батьківщину всіх своїх громадян, які в результаті Другої світової війни з різних причин опинилися за її межами; документи, котрі забезпечували основні права репатріантів як громадян СРСР; документи з питань працевлаштування та соціально-побутового обслуговування репатріантів після їх повернення на батьківщину; документи, які заземляли права та свободи репатріантів як «неблагополучно!» категорії населення».

Поряд з аналогічними документами, прийнятими на республіканському та місцевому рівнях, вони визначали правове поле, котре регламентувало порядок життя репатріантів у післявоєнному радянському суспільстві.

У юридично-правовому плані репатріанти були формально зрівняні в правах з рештою радянських громадян, вони, як і останні, користувалися соціальними пільгами та захистом.

Серед основних прав, які держава надала тим, хто повернувся додому з нацистської каторги, було виборче. Репатріанти брали участь у виборах до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради Української РСР, до місцевих рад депутатів трудящих. Окремі залучались до проведення виборів як агітатори та члени дільничних виборчих комісій. Проте всі

репатріанта мали можливість лише обирати. Лише незначна кількість їх стала депутатами місцевих рад депутатів трудящих.

Іншим важливим, забезпеченим державою було право на працю. Репатріанти розглядалися в СРСР як суттєвий резерв та потужне джерело робочої сили. Тому держава була зацікавленою у використанні їх робочих рук, максимально подбала про працевлаштування буквально кожного, хто повернувся на Батьківщину.

Вона також стимулювала соціалістичне змагання, яке сприяло відродженню стахановського руху, підвищенню продуктивності праці. Для його розвитку держава не скупилась навіть на найвищі нагороди, забуваючи однак про справедливу грошову оплату працюючим, особливо в сільській місцевості, де була зосереджена основна маса репатріантів. Виходячи з того, що змагання є досить ефективною формою швидкого отримання додаткового валового продукту, намагалася витиснути з учасників трудового суперництва всі сили. До тих, хто відмовлявся ударно працювати (зокрема, не виробляв встановленого мінімуму трудоднів), вживала вкрай суворі заходи, як до фактичних ворогів народу. Тому сумлінну працю репатріантів слід розглядати і як своєрідний захист від можливих репресій з боку держави.

Крім дешевої робочої сили, вище партійно-державне керівництво СРСР, а заодно й вище партійно-державне керівництво УРСР розглядали репатріантів як неблагополучну категорію населення, вірогідних ворогів народу. Тому за всіма, хто повернувся з нацистської каторги, здійснювався відкритий та прихований нагляд. Мали місце й інші утиски громадянських прав та свобод колишніх «остарбайтерів» з боку держави: адміністративна прив'язка до конкретної місцевості, неповна паспортизація, неможливість здійснити поїздку за кордон (навіть із туристичною метою), перешкоди у здобутті вищої освіти, кар'єрному рості тощо.

З волі держави репатріанти опинились на узбіччі суспільства, впродовж дуже багатьох років несли принизливий морально-психологічний тягар недовіри до них з боку тієї ж держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Крымская конференция руководителей трех союзных держав - СССР, США и Великобритании. 4 - 11 февраля 1945 г.: Сборник документов /МИД СССР. Гл. ред. комисс.: А. А. Громько (гл. ред.), И. Н. Земсков и др. - М., 1984. - 302 С.; 2. Известия. - 1946. - 23 октября; 3. Державний архів Вінницької області (ДАВО).- Ф. Р 1998. Оп. 2.- Спр. 52.-Арк. 43; 4. ДАВО.-Ф. Р - 2700.- Оп. 5.-Спр. 380.-Арк. 8; 5. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО).-Ф. П - 1.-Оп. 2.-Спр. 252.-Арк. 44; 6. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 395.-Арк. 10 - 12; 7. Державний архів Хмельницької області (ДАХО).-Ф. Р. - 338.-Оп. б.-Спр. 8.-Арк. 33; 8. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 124.-Арк. 242 - 243; 9. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 390.-Арк. 26 - 27; 10. Там само; - Арк. 37; 11. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 174.-Арк. 26; 12. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 393.-Арк. 46; 13. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 390.-Арк. 37; 14. ДАВО.- Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 394.-Арк. 29-30; 15. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 393.-Арк. 44 - 45; 16. ДАХО.-Ф. Р - 338.-Оп. 14.-Спр. б.-Арк. 114-116; 17. *Полян П.* Жертвы двух диктатур. Остарбайтеры и военнопленные в Третьем Рейхе и их репатриация. - М., 1996. - С. 311; 18. ДАВО.-Ф.П - 152.-ОП. 13.-Спр. 152.-Арк. 41; 19. Там само. - Арк. 7; 20. Там само; - Арк. 26; 21. ДАХО, ф. Р 338, оп. 14, спр. 3, арк. 7; 22. Там само; - Арк. 6; 23. Там само; 24. ДАЧО.-Ф. П-1.-Оп. 2.-Спр. 23.-Арк. 48-49; 25. *Полян П.* Жертвы двух диктатур. - С. 311; 26. ЦДАГО України.-Ф. 1.-Оп. б.-Спр. 1104.- Арк. 52; 27. ДАВО.-Ф. Р - 2700.-0п. 5.-Спр. 390.-Арк. 97.

А.О. Несторвич

ПОЛЬСЬКО - РАДЯНСЬКЕ КУЛЬТУРНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У 1970 - 1980-х рр.

Процеси культурного розвитку Польщі 1970 - 1980-х рр. неможливо об'єктивно оцінювати поза контекстом загальної для Східної Європи радянської "інтернаціональної співпраці" у різноманітних сферах творчої діяльності. Національна культура ПНР цієї доби змушена була розвиватися під переважним впливом пануючої ідеології. Головними чинниками, що визначали напрямок поступу польської культури, були внутрішня політика